

सुभाषितानि संस्कृतभाषायाः वैशिष्ट्यपूर्णानि पद्यरत्नानि । सुभाषितानि अस्माकं मनः रञ्जयन्ति, अस्माकं ज्ञानं वर्धयन्ति, कथं व्यवहारः करणीयः, किं कर्तव्यं, किं च न करणीयम् इति सम्यक् बोधयन्ति ।

सुखार्थी चेत् त्यजेद्विद्यां विद्यार्थी चेत् त्यजेत्सुखम् ।

सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥१॥

[सुखार्थी चेत् विद्यां त्यजेत् । विद्यार्थी चेत् सुखं त्यजेत् । सुखार्थिनः विद्या कुतः ? विद्यार्थिनः सुखं कुतः ?]

दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं पिबेत् जलम् ।

सत्यपूतां वदेत् वाणीं मनःपूतं समाचरेत् ॥२॥

[दृष्टिपूतं पादं न्यसेत् । वस्त्रपूतं जलं पिबेत् । सत्यपूतां वाणीं वदेत् । मनःपूतं समाचरेत् ।]

धनमलब्धं काङ्क्षेत्, लब्धं रक्षेत् प्रयत्नतः ।

रक्षितं वर्धयेत् सम्यक्, वृद्धं तीर्थेषु निक्षिपेत् ॥३॥

[अलब्धं धनं काङ्क्षेत् । लब्धं (धनं) प्रयत्नतः रक्षेत् । रक्षितं (धनं) सम्यक् वर्धयेत् । वृद्धं (धनं) तीर्थेषु निक्षिपेत् ।]

अक्रोधेन जयेत् क्रोधम् असाधुं साधुना जयेत् ।

जयेत् कदर्यं दानेन जयेत् सत्येन चानृतम् ॥४॥

[अक्रोधेन क्रोधं जयेत् । साधुना असाधुं जयेत् । दानेन कदर्यं जयेत् । सत्येन च अनृतं जयेत् ।]

दुःखे दुःखाधिकान् पश्येत् सुखे पश्येत् सुखाधिकान् ।

आत्मानं शोकहर्षाभ्यां शत्रुभ्यामिव नार्पयेत् ॥५॥

[दुःखे दुःखाधिकान् पश्येत् । सुखे सुखाधिकान् पश्येत् । (मानवः) शत्रुभ्याम् इव शोकहर्षाभ्याम् आत्मानं नार्पयेत् ।]

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत् नरश्चरितमात्मनः ।

किन्नु मे पशुभिस्तुल्यं किन्नु सत्पुरुषैरिति ॥६॥

[नरः आत्मनः चरितं प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत् किं नु मे (चरितं) पशुभिः तुल्यम् ? किं नु (मे चरितं) सत्पुरुषैः (तुल्यम्) इति ।]

बकवच्चिन्तयेदर्थान् सिंहवच्च पराक्रमेत् ।

वृकवच्चावलुम्पेत् शशवच्च विनिष्पतेत् ॥ ७॥

[(नृपः) बकवत् अर्थान् चिन्तयेत् सिंहवत् च पराक्रमेत् । वृकवत् अवलुम्पेत् शशवत् च विनिष्पतेत् ।]

भाषाभ्यासः

श्लोकः १-

१) एकवाक्येन उत्तरत ।

(अ) विद्यार्थी किं त्यजेत् ?

(आ) सुखार्थी किं त्यजेत् ?

२. सन्धिविग्रहं कुरुत ।

१) त्यजेद्विद्याम्

३) कुतो विद्या

२) त्यजेत्सुखम्

४) कुतो विद्यार्थिनः

३. समानार्थकशब्दं लिखत ।

१) विद्या २) विद्यार्थी

४. प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

(अ) सुखार्थी विद्यां न लभते ।

(आ) विद्यार्थी सुखं न लभते ।

श्लोकः २.

१) एकवाक्येन उत्तरत ।

- (अ) कीदृशं जलं पिबेत् ?
(आ) कीदृशीं वाणीं वदेत् ?

२. समानार्थकशब्दं चित्वा लिखत ।

वाक्, पवित्रम्, ऋतम्, उदकम् ।

३. स्तम्भमेलनं कुरुत ।

विशेषणम्	विशेष्यम्
दृष्टिपूतः	वाणी
वस्त्रपूतम्	आचरणम्
मनःपूतम्	पादः
सत्यपूता	जलम्

श्लोकः ३-

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

- (अ) मनुजः कीदृशं धनं काङ्क्षेत् ?
(आ) वृद्धं धनं कुत्र निक्षिपेत् ?

२. क्रमानुसारं रचयत ।

- १) धनस्य रक्षणम् । (२) तीर्थेषु दानम् ।
(३) धनस्य इच्छा । (४) धनस्य वर्धनम् ।

३. पदपरिचयं लिखत ।

	मूलधातुः	लकारः	पुरुषः	वचनम्
काङ्क्षेत्				
रक्षेत्				
निक्षिपेत्				

श्लोकः ४ -

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

- (अ) क्रोधं केन जयेत् ?
(आ) दानेन किं जयेत् ?
(इ) सत्येन किं जयेत् ?

२. विरुद्धार्थकशब्दं लिखत ।

क्रोधः, असाधुः, सत्यम्, दानम् ।

३. श्लोकात् तृतीयान्तपदानि चित्वा लिखत ।

४. सन्धिविग्रहं कुरुत । चानृतम् ।

श्लोकः ५ -

१) एकवाक्येन उत्तरत ।

- (अ) दुःखे कान् पश्येत् ?
(आ) सुखाधिकान् कदा पश्येत् ?

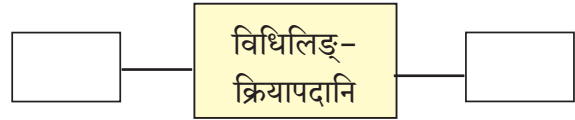
२. सन्धिविग्रहं कुरुत ।

शत्रुभ्यामिव, नार्पयेत् ।

३. विरुद्धार्थकशब्दं लिखत ।

सुखम्, अधिकम्, शोकः, शत्रुः ।

४) जालरेखाचित्रं पूरयत ।

श्लोकः ६ -

१) एकवाक्येन उत्तरत ।

- (अ) प्रत्यहं किं प्रत्यवेक्षेत् ?
(आ) चरितं केन तुल्यं माऽस्तु ?
(इ) चरितं केन तुल्यम् अस्तु ?

२. सन्धिं कुरुत ।

- (अ) पशुभिः + तुल्यम् (आ) किम् + नु
(इ) सत्पुरुषैः + इति (ई) नरः + चरितम्

३. समानार्थकशब्दानां युग्मं चिनुत ।

अ	प्रत्यहम्, नरः, चरितम्, पशुः, तुल्यः, सत्पुरुषाः
आ	वर्तनम्, मृगः, प्रतिदिनम्, मनुजः, सज्जनाः, समः

श्लोकः ७ -

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

- (अ) नृपः अर्थान् कथं चिन्तयेत् ?
(आ) नृपः कथं पराक्रमेत् ?
(इ) नृपः कथम् अवलुम्पेत् ?
(ई) नृपः कथं विनिष्पतेत् ?

२. लिङ्लकारस्य क्रियापदानि चिनुत ।

३. श्लोकात् पशुद्वयं चिनुत लिखत च ।

४. सन्धिं कुरुत ।

- (अ) शशवत् + च (आ) च + अवलुम्पेत्
(इ) चिन्तयेत् + अर्थान् ।

‘क्रियापदम्’ इति वाक्यस्य महत्त्वपूर्णम् अङ्गम् ।

बालकः ग्रन्थं **पठति** । इति वाक्ये ‘पठति’ इति क्रियापदम् ।

तेन कस्य बोधः भवति ?

- (१) पठनस्य क्रिया ☒
- (२) परस्मैपदम् ☒
- (३) प्रथमः पुरुषः ☒
- (४) एकवचनम् ☒
- (५) लट्लकारः ☒
- (६) धातोः गणविकरणम् ☒
- (७) कर्तुः पुरुषः वचनं च ☐

अधुना एतानि वाक्यानि पठत ।

- (१) **बालकः** ग्रन्थं **पठति** ।
- (२) **बालकौ** ग्रन्थं **पठतः** ।
- (३) **बालकाः** ग्रन्थं **पठन्ति** ।
- (४) **अहं** ग्रन्थं **पठामि** ।
- (५) **त्वं** ग्रन्थं **पठसि** ।

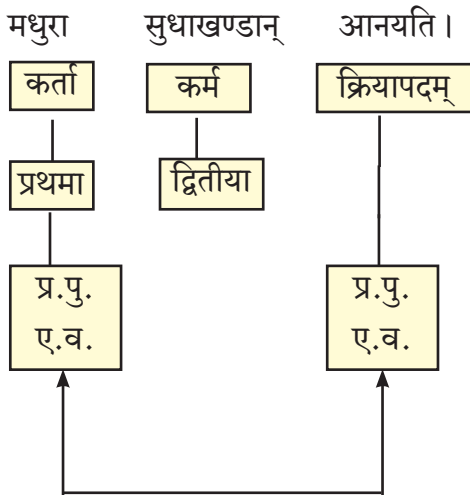
एतेषु वाक्येषु क्रियापदं कर्तृपदस्य पुरुषं वचनं च अनुसरति । यदि कर्तृपदं परिवर्तते तर्हि क्रियापदम् अपि परिवर्तते अतः कर्तृप्रधानानि वाक्यानि इमानि ।

‘पठति’ इति क्रियापदस्य श्रवणेनैव कर्ता प्रथमपुरुषस्य एकवचने इति ज्ञायते । तथैव ‘पठामि’ इति पदेन कर्ता उत्तमपुरुषस्य एकवचने इति स्पष्टं भवति । एवं क्रियापदेन कर्तृपदस्य पुरुषस्य वचनस्य अपि बोधः भवति ।

कर्तृवाच्यः प्रयोगः । (कर्तरि प्रयोगः)

कर्ता	कर्म	क्रियापदम्
प्रथमा विभक्तिः	द्वितीया विभक्तिः	कर्तृपदस्य पुरुषवचनानुसारम्

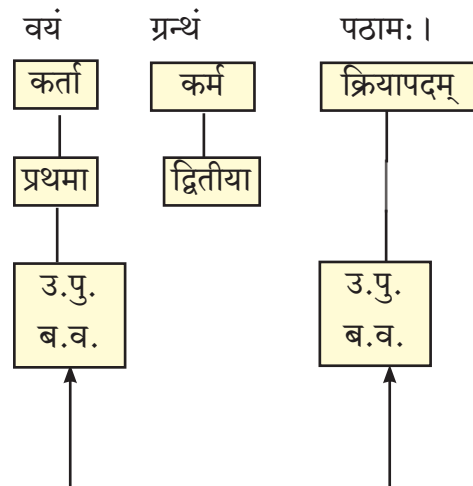
(१) मधुरा सुधाखण्डान् आनयति ।

क्रियापदं कर्तृपदम् अनुसरति ।

अतः कर्तृवाच्यं क्रियापदम् इदम् ।

२) वयं ग्रन्थं पठामः ।

क्रियापदं कर्तृपदम् अनुसरति ।

अतः कर्तृवाच्यं क्रियापदम् इदम् ।